

Όταν λείπει ένας στίχος...

*Passons passons puisque tout passe
Je me retournerai souvent
Les souvenirs sont cors de chasse
Donc meurt le bruit parmi le vent*

Apollinaire, *Alcools*

Όπως θα δούμε ευθύς, τους στίχους αυτούς συναντάμε στα γαλλικά στην ΟΚΤΑΝΑ¹. Παραλείποντας το δεύτερο στίχο, ο Εμπειρικός προτείνει μια ποιητική παράφραση της οποίας παραθέτω ένα μέρος:

«Ήχοι σαν φευγαλέες στιγμές, σαν στοίχοι που ξυπνούν τις αναμνήσεις και έπειτα χάνονται σαν την ηχώ που η πνοή του ανέμου την σκορπά και σβήνει: "Passons, passons, puisque tout passe. Les souvenirs sont cors de chasse, dont meurt le bruit parmi le vent"».

Πέρα από τη διαγραφή του δεύτερου στίχου, το κλίμα αλλάζει στα δύο κείμενα. Ο Εμπειρικός μιλά για ηχώ, ενώ ο Apollinaire κάνει λόγο για θόρυβο, για βοή. Μήπως ο έλληνας ποιητής θέλει να απαλύνει τα πράγματα; Ωστόσο, το βασικό ερώτημα παραμένει: αν, δηλαδή, η απουσία του "je me retournerai souvent" επιλέγεται θεληματικά ή πρόκειται για «αστοχημένη» πράξη.

Ό,τι μας απασχόλησε ως τώρα βρίσκεται στο τέλος του ποιήματος Cors de chasse². Οι αναμνήσεις στις οποίες αναφέρεται ο Apollinaire ταυτίζονται με το ηχηρό όργανο που τις φέρνει στο προσκήνιο επιτακτικά, ενώ, ταυτόχρονα, υποκρίνεται μια δραματική υπόθεση.

Καίριο για κάθε ποιητή, το κεφάλαιο των αναμνήσεων παραμένει περίπου ανεξάντλητο για τον Εμπειρικό. Δεν πρόκειται για πιασινισμούς αλλά για αναπολήσεις ολοζώντανες ή για νοσταλγικούς ρεμβασμούς που, και στις δύο περιπτώσεις, του φέρνουν αγαλλίαση. Ας θυμηθούμε στο ΓΡΑΠΤΑ ή ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ τις εικόνες από το χωριό Τσοργκούν και από το ποτάμι που διέσχισε το κτήμα των θείων του Δημήτρη και Πέτρου. Εκεί παίζαν οι μικροί Τάταροι και οι Τσιγγανοπούλες που τα παιχνίδια τους κρατάει ανε-

Η Φρόσω Καραπάνου ήταν ψιχαναλίστρια, μέλος της Ελληνικής και της Γαλλικής Ψιχαναλυστικής Εταιρείας.

ξίτηλα στη μνήμη του ο ποιητής. Έρχομαι στο ΕΣ-ΕΣ-ΕΣ-ΕΡ, ΡΩΣΣΙΑ που βρέθηκε στα κατάλοιπα του Εμπειρικού μετά το θάνατό του και για το οποίο προαναγγέλλει: «Ετσι κυλούσε η μνήμη μου, βαθείά μες στην ψυχή μου».

Το ποίημα αυτό των 235 αριθμημένων στίχων χαρακτηρίζεται σαν «μεγάλος ποταμός από την πηγή στην εκβολή του». Από την άλλη μεριά, το κλασικό ρωσικό θέατρο επιτρέπει στον ποιητή να μοιράζεται με ένα πολυπληθές κοινό «όλου του κόσμου τους καημούς και της ψυχής τα μυστικά» σε πλήρη αρμονία με τους νέους που γεμίζουν τις αίθουσες τα βράδια.

Ο μεγάλος ποταμός δεν είναι άλλο παρά ένα «φρέσκο» με σκέψεις, μνήμες ενός μακρινού παρελθόντος, αλλά όχι μόνο, αφού ο ποιητής μιλά και:

*«Για τα παιδικά και νεανικά μου χρόνια
Τα παραδείσια χρόνια
Τα χρόνια της Εδέμ».*

Όμως μνήμη και φαντασία συχνά εμπλέκονται παρόλο που, ελεύθερες και οι δυο, ακολουθούν η καθεμιά το δικό της δρόμο. Όταν όμως σμίξουν έχουμε μια «πλήρη επιμειξία».

Διάσπαρτες στο σύνολο που αποκαλέσαμε «φρέσκο», βρίσκουμε και άλλες πληροφορίες, π.χ. για το πώς βλέπει και ζει ο ποιητής το «θέατρο του παπισμού» και «της ορθόδοξίας τα δεινά». Με δυο λόγια:

*«Τέτοια και άλλα παρόμοια πολλά
Βιογραφικά και ενθυμήματα της ιστορίας
Ήρχοντο και έφευγαν και ξαναήρχοντο συχνά
Σαν άμπτωτις και πλημμυρίς
Στη μνήμη μου και στην ψυχή μου».*

Επίλογος: Ενσωματώνω:

«Ότι με συγκινεί (παρόν ή μέλλον) ως βίωμά μου», θα μας εξομολογηθεί τελικά ο Εμπειρικός, προσθέτοντας πως αυτό το φέρεσιμο είναι συνηθισμένο στους ποιητές.

Έρχομαι τώρα στο στίχο που ο ποιητής παραλείπει. Μπροστά στον κόσμο που ξανάφερε για χατίρι του αναγνώστη στην επιφάνεια, διαλέγει τη σιωπή για ατομικές καταστάσεις που όμως ξέρουμε θετικά ότι έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στη ζωή του. Και δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε τη στάση του πατέρα του απέναντι στη μητέρα του. Αλλά αυτά και άλλα παρεμφερή αποσιωπούνται ή λέγονται στο ντιβάνι και όχι σε ένα δοξαστικό ποίημα.

*«Δυό Εδέμ γνώρισα στο βίο μου
Ανδρος λέγεται η μια
.....
Ρωσσία λέγεται η άλλη».*

Χωρίς να διακρίνεται ευκρινώς στην ποίηση του Εμπειρικού η διαμάχη με την πατρική φιγούρα, δεν παύει ωστόσο να υφίσταται. Ίσως εδώ να βρίσκεται και ο λόγος που ο ποιητής αρνείται να γυρίσει πίσω του. Τα παιδικά και νεανικά χρόνια φέρνουν, ως την εφηβεία,

γλυκιές αναμνήσεις, αλλά κάποτε η κρίση στο γονεϊκό ζεύγος όχι μόνο γίνεται αντιληπτή αλλά βιώνεται και ως σοκ³. Από την άλλη μεριά, στην Αθήνα του μεσοπολέμου, η ψυχανάλυση, τουλάχιστον σαν θεωρία, γίνεται προσιτή όχι μόνο σε ευρείς κύκλους διανοουμένων αλλά και στο μεγάλο κοινό. Το οιδιπόδειο δεν αποτελεί αίνιγμα για κανέναν. Έχει γίνει αποδεκτό ότι εμφανίζεται από νωρίς στο παιδί, ότι γύρω στα τέσσερα φτάνει στην ακμή του, ενώ στην εφηβεία επανεμφανίζεται με νέα ορμή. Οι ταυτίσεις διασταυρώνονται: αγόρι με πατέρα, κορίτσι με μητέρα, ενώ, αρχικά, ο πόθος ισχύει για το αντικείμενο του αντιθέτου φύλου. Περιστό να τονίσουμε τις μεταλλαγές που έχει υποστεί η θεωρία, ανάλογα με τον κοινωνικό περίγυρο όπου προσπάθησε να εδραιωθεί.

Φεύγοντας για το Παρίσι, δεν θα ήταν αφύσικο ο Εμπειρικός να μη γνωρίζει τίποτε για την ψυχανάλυση; Ότι θα ήθελε να μάθει περισσότερα για την εμπλοκή του στην ιστορία των γονιών του είναι επίσης βέβαιο.

Ας συγκρατήσουμε ότι, έτσι και αλλιώς, ο Εμπειρικός δεν απέρριψε ποτέ απόλυτα τον Πατέρα. Ωστόσο, πολλά χρόνια κύλησαν από τις «Στροφές Στροφάδων», διάσημο ποίημα αφιερωμένο στον Λεωνίδα Εμπειρικό: «Ω! υπερωκεάνειον τραγουδάς και πλέχεις...» (Ενδοχώρα 1934-1947, σ. 69). Να σκεφτούμε ότι το «Πολλές φορές τη νύκτα», που είναι του 1964, αντανακλά άλλες θέσεις του ποιητή:

Και μια τελευταία ρηξικέλευθη σκέψη: να υπάρχει κάποια φανταστική συνδιαλλαγή (στο ασυνείδητο του Εμπειρικού) μεταξύ του Λεωνίδα Εμπειρικού και του «στιβαρού πολίτη», κεντρική φιγούρα του «Πολλές φορές τη νύκτα»; Το μόνο που ξέρουμε είναι ότι ο «στιβαρός πολίτης» τόσο βιαζόταν να συναντήσει τη μικρή υπηρέτρια που επρόκειτο να του προσφέρει όλα όσα ήταν προγραμματισμένο να του αφιερώσει ώστε, επιστρέφων στο σπίτι του, «δεν έβγαλε τον πύλο του».

Προσπάθησα στο σύντομο τούτο γραπτό να βρω κάποιο πλαίσιο σε ένα στίχο που ο Εμπειρικός αγνόησε. Πέτυχα το στόχο μου; Ίσως, πάντως, να άνοιξα ένα μονοπάτι για κάποιον που θα ενδιαφερόταν να εμβαθύνει στο θέμα.

Σημειώσεις

1. Οκτάνα, 1993, Τκαρος, σ. 52.

2. Η λέξη cors αρχικά προσδιόριζε τις διακλειδώσεις που ξεκινούν από το κεντρικό «στεφάνι» γύρω στο κεφάλι του ελαφιού. Αργότερα χαρακτηρίζει το μεταλλικό όργανο απαραίτητο στη chasse à courre. Σήμερα συναντιέται ως σάλτιντζ στον ίδιο τύπο κυνηγιού που υπακούει σε αυστηρούς κανόνες.

3. Σχετικά με το θέμα, ο αναγνώστης μπορεί να βρει χρήσιμες πληροφορίες στο Χρονολόγιο Ανδρέα Α. Εμπειρικού του Ι. Βούρτση (Χάρτης, Αθήνα, Νοέμβριος 1985, σσ. 51-518 και άλλων). Οι γονείς του Εμπειρικού χώρισαν όταν ήταν 16 ετών. Αλλά, όπως παρατηρεί ο Βούρτσης, «οριστική διαφωνία του πάνω στο θέμα της μητέρας του Στεφανίας γέροντων τον Ανδρέα στο Παρίσι». Είναι τώρα στα τριάντα του.

Όταν λείπει η Φρόσω Καραπάνου...

Πρόσφατα χάθηκε, αιφνιδίως, η Φρόσω Καραπάνου, στην ένατη δεκαετία της νιότης της. Ήταν η πρώτη γυναίκα που εντάχθηκε στην ηρωική εκείνη Ελληνική Ψυχαναλυτική Ομάδα που εισήγαγε την επιστήμη του ασυνειδήτου στην Ελλάδα και την οποία συναπάρτιζαν ο Ανδρέας Εμπειρικός, ο Δημήτριος Κουρέτας και ο Γεώργιος Ζαφεισιάνος. Εάν, όπως απέδειξε ο Θ. Τζαβάρας, ο Ανδρέας Εμπειρικός είναι, πέρα από πρωτεργάτης του υπερρεαλισμού, κι ο πρωτεργάτης της ψυχανάλυσης και «πρώτος τη τάξει ψυχαναλύτης» στον ελλαδικό χώρο, η Φρόσω Καραπάνου είναι η πρώτη ελληνίδα ψυχαναλύτρια.

Γέννημα του αλεξανδρινού ελληνισμού και της υψηλής παιδείας του, η Φρόσω Καραπάνου είχε την τύχη, όταν ήταν μικρό παιδί, να την παίζει στα γόνάτα του ο οικογενειακός φίλος Γεώργιος Σκληρός, ο στοχαστής που, με *Το Κοινωνικό μας ζήτημα*, εισάγει το μαρξισμό στη μελέτη της νεοελληνικής πραγματικότητας. Κάποιες δεκαετίες αργότερα, είναι ένας άλλος πρωτοπόρος, ο ποιητής-ψυχαναλύτης Ανδρέας Εμπειρικός, εκείνος που θα την ψυχαναλύσει και θα την οδηγήσει στα πρώτα της βήματα στην άγνωστη ήπειρο που ανακάλυψε ο Φρόιντ. Το transfert, η μεταβίβαση, ο δεσμός αναλυομένης/αναλυτή θα παραμείνει σε αμείωτη ένταση μέχρι την τελευταία της ανάσα στους πρόποδες του Λυκαβηττού.

Το τελευταίο της γραπτό, αυτό που δούλεψε ξανά και ξανά, *ακαταπαύστως*, μέχρι να φθάσει εις τον μνήματος [της] τ' ανοικτόν στόμα, μιλάει κι αυτό για τον Εμπειρικό. Σε συντομευμένη μορφή πρωτοδημοσιεύτηκε στο ειδικό αφιέρωμα στον ποιητή στα «Πρόσωπα», στην εφημερίδα *Τα Νέα*, στις 27 Μαΐου του 2000. Η *Ουτοπία* δημοσιεύει τώρα μια από τις τελευταίες και εκτενέστερες εκδοχές του κειμένου της Φ. Καραπάνου.

Χάρη στην ψυχαναλυτική της πείρα, την παιδεία της, ιδιαίτερα στα γαλλικά γράμματα, αλλά και χάρη στην ευαισθησία της και το δεσμό με τον αναλυτή της και ποιητή, η Φρόσω Καραπάνου ανακαλύπτει ένα σημαδιακό lapsus στο ποίημα του Εμπειρικού «Πολλές φορές τη νύκτα» από την *Οκτάνα*: ο ποιητής παραθέτει (από μνήμης;) ένα τετράστιχο από τα *Alcools* του Apollinaire παραλείποντας το δεύτερο στίχο

Je me retournerai souvent

Η ψυχαναλύτρια ανιχνεύει σ' αυτό το κενό, στη μαύρη τρύπα που χάνει μέσα στη ροή της γραφής, την ίδια την απουσία/παρουσία του πατέρα. Τον ιδιαίτερο κι ανεπανόληπτο –όπως και στον καθέναν από μας– τρόπο που παίχτηκε το οιδιπόδειο δράμα στο μεγάλο έλληνα υπερρεαλιστή.

Ο απών στίχος, η οπή μέσα στη γραφή, γίνεται ο μίτος της Αριάδνης ή, ακριβέστερα, ο κόμπος που το λύσιμό του ξετυλίγει το κουβάρι των βασάνων της ψυχής. Ο Ανδρέας Εμπειρικός μάς αποκαλύπτει μέσα από την αναλυομένη του. Της προσφέρει αυτό το πρώτο και έσχατο: ένα στίχο που λείπει. Κι ο στίχος που χάθηκε φαίνεται να κυκλώνεται ξανά και ξανά από τη Φρόσω Καραπάνου, αλλά και να την κυκλώνει. Σαν ήλιος κυκλοδιώκτος, ως αράχνη τη διπλώνει και με φως και με θάνατον μέχρι την τελευταία της πνοή στους πρόποδες του Λυκαβηττού. *Ακαταπαύστως*.

Η απουσία της είναι πλέον δεμένη με το στίχο που λείπει και που μας έρχεται σαν την ηχώ που η πνοή του ανέμου την σκορπά και σβήνει

Je me retournerai souvent

Σάββας Μιχαήλ
28 Μαρτίου του 2002